

Maria Àngels Anglada

i els poetes italians del segle XX

Lluís Lucero

EL TRACTE QUE MARIA ÀNGELS ANGLADA VA TENIR amb els poetes —d'arreu i de qualsevol època— va ser constant i fructífer. Els clàssics grecs i llatins són presents al conjunt de la seva obra; els grecs moderns i antics l'acompanyaren pel paradís de Grècia; Dante és present tant a *L'agent del rei*, el protagonista de la qual, Andreu Febrer, traduït al segle XV la *Commedia* al català, com a *El violí d'Auschwitz*, descripció d'un infern real i tangible; els armenis li suggeriren el *Quadern d'Aram*; i els catalans amaren totes les seves pàgines i són l'objecte del seu molt interessant però poc conegut assaig *El mirall de Narcís. El mite grec en els poetes catalans*. He prescindit volgudament, en aquesta visió panoràmica, dels poetes italians del segle XX, companys de viatge al seu *Paisatge amb poetes*, perquè han de ser l'objecte d'un estudi amb pretensions de profunditat però que possiblement no passarà de ser una aproximació voluntariosa al tema: l'estudi, l'article que ja heu començat a llegir.

«Paisatge amb poetes»

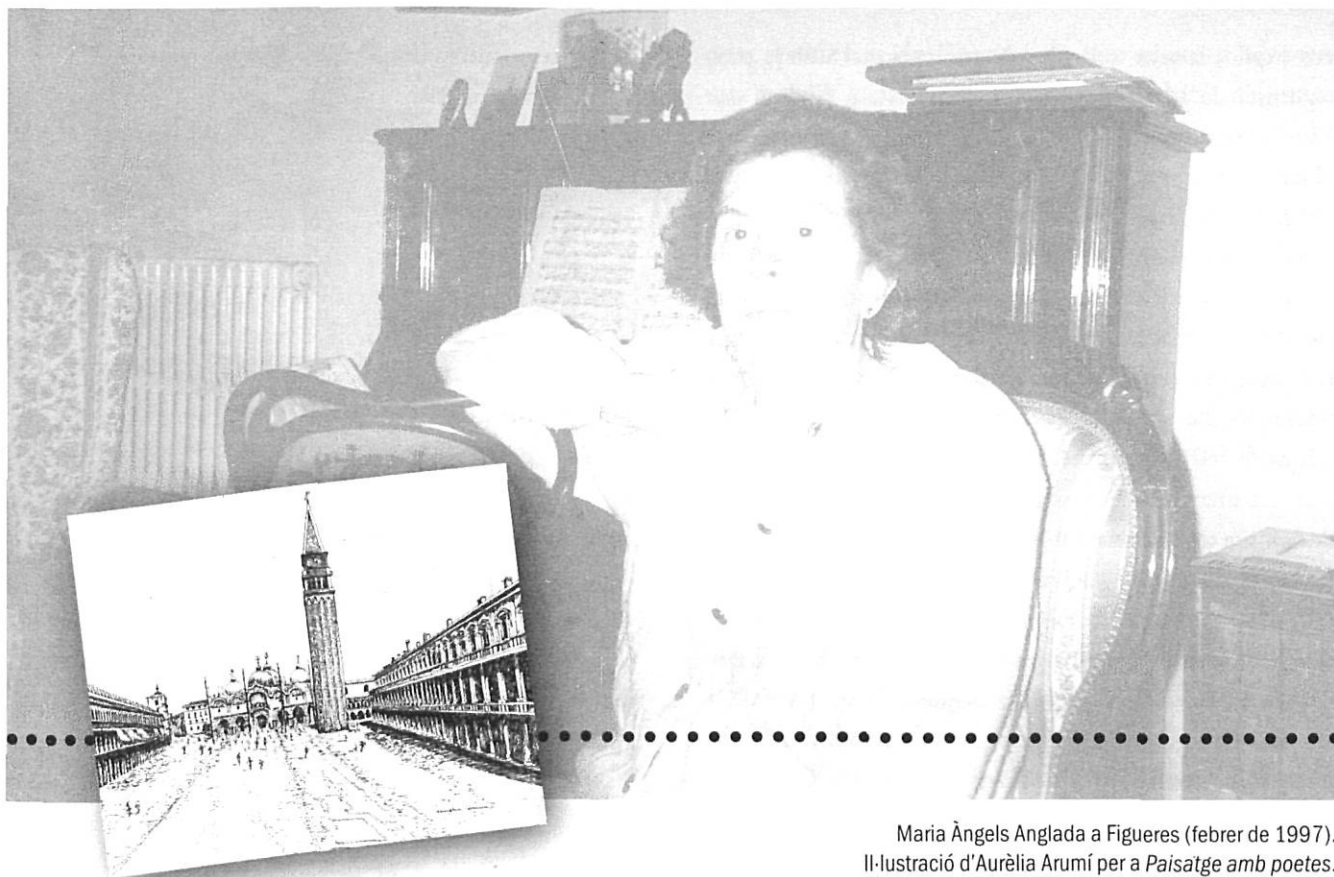
Publicat el 1988, aquest llibre és un recorregut físic i literari per les ciutats d'Itàlia. Físic perquè, viatgera tenaç, l'autora en trepitjà els carrers i en resseguí les

pedres; i literari perquè, lectora impenitent, s'hi féu acompanyar per l'obra d'un grup escollit de poetes italians contemporanis. Des dels premis Nobel Salvatore Quasimodo i Eugenio Montale als menys coneguts Corrado Govoni i Giorgio Vigolo, passant pels imprescindibles Franco Fortini, Giorgio Bassani, Cesare Pavese, Giuseppe Ungaretti i Umberto Saba. La llista és, evidentment, molt més extensa. La lectura del llibre —i de les antologies de poesia italiana que li serveixen de fonament bibliogràfic—, que recomano vivament, ajudaran a completar-la (1).

Allò que trobareu en aquest article no és, doncs, una ressenya crítica del llibre esmentat, sinó un seguiment de la presència d'aquests poetes a la resta de l'obra de Maria Àngels Anglada. Començarem pels poc coneguts i ho farem per ordre alfabètic.

D'Elio Filippo Acrocca, poeta i professor d'història de l'art, en cita un vers («Torbido lago ove affluisce il cuore») a l'inici del poema «A la memòria», en record del seu germà i del seu marit, del recull *Carmina cum fragmentis* (*Columnes d'hores*, p.65).

Corrado Govoni, «que no és potser un dels grans poetes italians» però que «es fa remarcar per la varietat de les seves imatges» (*Paisatge*, p.143-144), és esmentat a



Maria Àngels Anglada a Figueres (febrer de 1997).
Il·lustració d'Aurèlia Arumí per a *Paisatge amb poetes*.

Artemisia (p.88). Com Sandrino, el fill de la protagonista, pintora italiana que hostatja el violinista Climent Moragues en la seva estada a l'illa de Mitilene, el seu fill Aladino també fou assassinat pels nazis a les Fosses Ardeatines i l'experiència el féu esdevenir un poeta civil amb el llibre *Aladino*, de 1946.

D'Alessandro Parronchi, poeta i crític d'art, tradueix el poema «Un raig de claror» per donar veu a una bella fotografia de Joan M. Pau (2).

«Líquens», un text en prosa del poeta lúgur Camillo Sbarbaro, catedràtic de grec amb afeccions de naturalista (*Paisatge*, p.152-154), li inspira el conte «La daurada parmèlia», que té com a protagonista un vell col·leccionista de líquens. El recull on s'inclou el conte presenta també la traducció catalana –a càrrec de l'autora– del text esmentat (*La daurada parmèlia*, p. 75-93).

De Maria Luisa Spaziani, una «de les poques veus líriques de dona que ressonen fortament en la poesia italiana» (*Paisatge*, p.120), tradueix el poema «El desafiament» i el col·loca com a encapçalament del bloc «Clixés empodanesos» de l'esmentat llibre de fotografies de Joan M. Pau. Caldria afegir que aquesta traducció és la versió definitiva de la publicada fragmentàriament a *Paisatge amb poetes* (p.123).

De Giorgio Vigolo, «escriptor i crític musical» (*Paisatge*, p. 118-119, 135-136), tradueix el poema «Els esclaus» per acompanyar una suggerent i dramàtica fotografia de l'esmentat Joan M. Pau.

Bassani, Fortini, Pavese i els altres

Troben ecos del Giorgio Bassani poeta a «Pentagrames», un dels contes inclosos al recull pòstum *Nit de 1911* (p. 69-81). La mateixa autora ens ho diu en una nota final: «Els cants trencadissos de les gavines pertanyen a un poema de Giorgio Bassani».

Aquest poema, que pertany al recull *Storia dei poveri amanti*, apareix en versió catalana de l'autora al final del llibre (p.105). I tampoc són estranys a aquests ecos els «trencadissos crits d'ocell» del poema musicat per Josep Tero «Et deixaré la veu» (3). El Bassani cronista de Ferrara, d'altra banda, suscita i clou un poema i un assaig. El poema porta per títol «El jardí de Micòl», com el darrer capítol del *Paisatge* (p.159-171), consagrat, evidentment, a Bassani, i està dedicat a Marta Pessarrodona (*Columnes*, p.63). En un escrit recent d'homenatge (4), aquesta escriptora barcelonina, en evocar la seva amistat amb Maria Àngels Anglada, s'atura en aquest poema i

ens explica la seva «relació més que personal amb la protagonista de la novel·la de Giorgio Bassani *El jardí dels Finzi Contini*». El poema reflexiona sobre les pèrdues que el pas del temps ens ocasiona però que el record i l'enyor revifem, i inclou una delicada referència a l'autor d'*Il romanzo di Ferrara* com a «l'artista de llarga paciència» que «ofereix tota la vida en un sol tapís». L'assaig és *Paradís amb poetes*, el seu viatge poètic per Grècia. El seu darrer capítol, dedicat a «Hèlena d'Esparta», s'acaba amb una referència a la pietat que «s'estén fins als morts més llunyans» (p.160), pietat que és il·lustrada amb una citació de Dante i una altra de Bassani, concretament la descripció de la visita de Gianina i el seu pare a les tombes etrusques, inclosa al pròleg d'*Il giardino dei Finzi Contini* (5).

Amb dos versos de Franco Fortini, nom de ploma de Franco Lattes, l'autora va encapçalar la sisena i darrera part de *Les closes*, la titulada «Aquella flaire d'herba». I els versos parlen, precisament, «d'alguna herba no vista». Uns altres versos del poeta florentí, aquesta vegada referits a la pau, són citats en unes reflexions sobre el futur d'Europa, al costat d'Espriu i Alfons Maseras, incloses a *El mite d'Europa*, llibre de bibliòfil de l'inestimable Miquel Plana (6).

Cesare Pavese, a qui l'autora dedica un complet capítol de *Paisatge amb poetes* (p. 47-61), apareix vagament esmentat a la introducció de *Les germanes de Safo* com a possible partidari de la «suposada manca de disposició de les dones per a la poesia» (p.7). I és també el Pavese entre assagista i narrador de *Feria d'agosto* el que apareix citat en traducció a *Viola d'amore*. La citació, que pertany al primer paràgraf de «Del mito, del simbolo e d'altro» (7), inclòs al ja esmentat volum del poeta i novel·lista torinès, és reutilitzada més endavant per l'autora en el text de la seva novel·la (p. 19 i 41).

El cas de Giuseppe Ungaretti és especial. A més de ser esmentat força de passada a *Paisatge amb poetes* (p.84 i 141-142), és citat al començament de la primera edició de *Les closes*, d'on, però, desapareix en la segona edició (1998). Els versos, en traducció, suposo, de l'autora, pertanyen al poema «La pietà» del llibre *Sentimento del tempo* i són substituïts per una tannka de l'autora que porta per títol «In memoriam». No em sé estar de transcriure'ls.

«És en els vius que hi ha el camí dels morts,
nosaltres som la correntia d'ombres,
ells són llavor que germina en el somni,
seva és la llunyania que ens empara

i la seva ombra dóna pes als noms».

«Crit vora el mar
en un ponent magnífic.
Al lluny retruny
en el llit de les aigües
I en la meua enyorança».

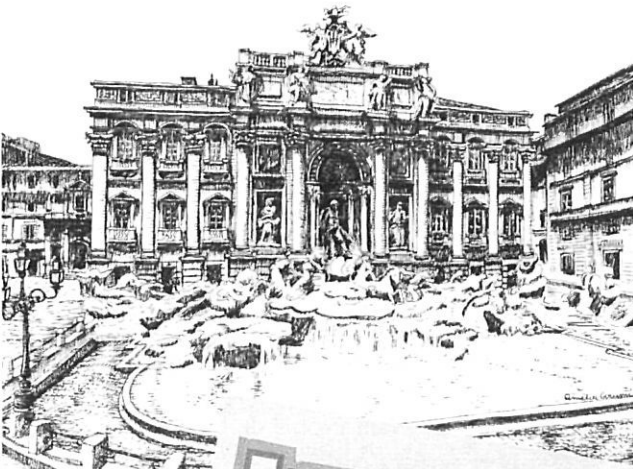
Els versos d'Ungaretti ja encapçalen de manera adient la novel·la; només se m'acut, doncs, una explicació possible: el record del marit recentment traspasat i la voluntat de dedicar la novel·la a ell i «a tots els descendents de can Geli de Vilamacolum, les Closes». D'Umberto Saba, «inclassificable entre els corrents de la poesia italiana moderna» (*Paisatge*, p.120), l'autora en cita un parell de versos, en italià i en la traducció de Miquel Descot (8), a «Pentagrames», conte publicat pòstumament i ja esmentat abans. Els versos pertanyen a l'intens i desolat poema «Solo» del llibre *Ultime cose* (1935-43).

L'única referència a Eugenio Montale, «figura d'interès extraordinari per al lector català», fora del complet capítol que l'autora li dedica a *Paisatge amb poetes* (p.95-104), la trobem a l'assaig *El mirall de Narcís*, quan, parlant de Salvador Espriu i la vida com a laberint, gairebé «un clos recinte de llises parets», afegeix: «Montale encara arriba més enllà: suposa el mur coronat de vidres trencats» (p.61), recordant clarament els versos d'un poema d'*Ossi di seppia*:

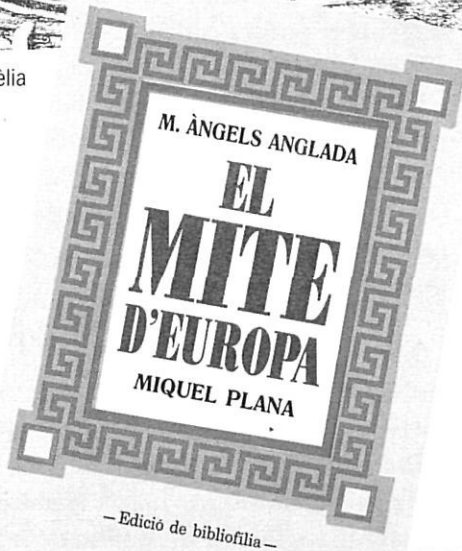
«com'è tutta la vita e il suo travaglio
In questo seguire una muraglia
Che ha in cima cocci aguzzi di bottiglia».

Quasimodo, el cosí grec de Sicília

El complet capítol de *Paisatge amb poetes* que M. Àngels Anglada dedica a Sicília i Salvatore Quasimodo comença posant de costat el poeta sicilià i el nostre estimat Carles Riba (p.32): «Carles Riba és un excel·lent hel·lenista, però Quasimodo es considera un grec; parla de Grècia no pas amb reverència ni amb to de cant sostingut, sinó amb la senzillesa del qui passeja per casa seva». Al seu altre viatge poètic, *Paradís amb poetes*, l'autora considera Quasimodo, com Odisseas Elitis, un germà de Safo (p.99). És en la unió d'aquestes dues citacions i en el convenciment dels evidents paral·lelismes entre l'obra de M. Àngels Anglada i Salvatore Quasimodo que cal buscar la gènesi del títol amb què encapçalo aquests darrers paràgrafs. Ambdós autors són coneixe-



Il·lustració d'Amèlia
Arumí per a
*Paisatge
amb poetes*.



Il·lustració
de Miquel
Plana
per a
*El mite
d'Europa*.



dors apassionats de Grècia i els seus poetes i adopten una postura ètica semblant davant la barbàrie del món. No és, doncs, estrany que Quasimodo sigui el poeta italià que més apareix a l'obra de M. Àngels Anglada.

«També a tu, Cleanorides», delicada i dramàtica història d'amor entre una arqueòloga catalana i un estudiant universitari grec en temps dels coronels inclosa al recull de narracions *No em dic Laura*, comença amb un vers de Quasimodo sobre la memòria («La memoria risale dalla morte»: «De la mateixa mort surt la memòria») que pertany a «Quasi un madrigale» del llibre *La vita non è sogno* (1946-48).

Els versos sense esment del nom de l'autor en italià i català que apareixen en diversos passatges d'*Artemisia* (p.49 i 86) reapareixen al conte «La meua amiga» del recull pòstum *Nit de 1911* (p.46) i ens revelen el seu autor: pertanyen al poema «I soldati piangono di notte» del seu llibre *La terra impareggiabile* (1955-58). En un altre conte del mateix recull, «Cave canem» (p.50-51), s'inclou una referència i l'inici de l'«Epigrafe per i Caduti a Marzabotto», del mateix llibre.

Del Quasimodo traductor dels lírics grecs l'autora en reproduïx un parell de poemes de manera fragmentària en dues ocasions. La primera, a la introducció al llibre *Les germanes de Safo*, quan es reproduïxen fragments de la seva traducció de «La filosa» d'Erinna de Telos (p. 14-15). El títol del poema en la traducció de Quasimodo no és «La filosa» sinó «Lamento a Bàuci». La segona, al capítol dedicat a Mitilene de *Paradis amb poetes* (p.99), quan, parlant de la «fraternitat lírica» entre Safo i Odisseas Elitis, hi inclou també Quasimodo i en cita un fragment, en italià i versió catalana pròpia, de la seva traducció del poema de Safo «Tramontata è la luna». Les dues traduccions de Quasimodo formen part del volum *Lirici greci* (1940).

El Quasimodo coneixedor dels mites i de la terra dels grecs és utilitzat a bastament a *El mirall de Narcís* i sempre en companyia de coneguts poetes catalans. Parlant de Riba i *Les elegies de Bierville*, l'elegia desena i la font Castàlia (p.45), l'autora fa un petit excurs sobre la temperatura de l'aigua que la porta a esmentar també l'opinió de Quasimodo, que podem llegir al poema «Delfi» de *La terra impareggiabile*, i a explicar-nos la seva pròpia opinió, fruit de l'experiència. Aquest mateix poema és recordat al capítol sobre Gabriel Ferrater, que és comparat, pel seu «ús tan irònic i ardit del mite» (p.81), amb el poeta sicilià, i també a *Paisatge amb poetes*

Nota biobibliogràfica

Ofereixo aquí una brevíssima notícia sobre la vida i l'obra de cadascun dels poetes italians esmentats.

Elio Filippo Acrocca (Cori [Latina], 1923): *Portonaccio* (1949), *Caserma 50* (1951), *Siamo non siamo* (1974), *Contromano* (1986).

Giorgio Bassani (Bolonya, 1916): poeta i novel·lista, restarà sempre lligat a Ferrara, la ciutat on va créixer i viure fins a 1943, gràcies a *Il romanzo di Ferrara* (1974), que reuneix els sis volums d'obra narrativa publicats fins llavors, d'entre els quals destacaria *Gli occhiali d'oro* i *Il giardino dei Finzi Contini*. Com a poeta ha publicat, entre altres títols, *Storia dei poveri amanti* (1945), *Tè lucis ante* (1947) i *Epitaffio* (1974).

Ignazio Delogu (l'Alguer, 1928): traductor i professor de literatura catalana a la Universitat de Sàsser, és autor de la novel·la *Una città una strada* i dels reculls de poemes *Bestiario urbano* i *Oscura notizia*, entre altres. El 1995 es va publicar la versió catalana del recull *Improbable viola*.

Franco Fortini (Florència, 1917): poeta, assagista i narrador. La seva obra poètica completa està en curs de publicació; els dos primers volums són *Una volta per sempre* (1938-73) i *Paesaggio con serpente* (1973-83). Entre els assaigs i novel·les caldria esmentar *I poeti del Novecento* (1977) i *L'ospite ingrato* (1966).

Corrado Govoni (Tàmara [Ferrara], 1884 - Lido dei Pini [Roma], 1965): poeta i narrador, amic del pintor Giorgio de Chirico, és autor d'una extensa obra poètica i narrativa, de la qual destaquen: *Inaugurazione della primavera* (1915), *Canzoni a bocca chiusa* (1938), *Aladino* (1946) i la novel·la *La strada sull'acqua* (1923).

Eugenio Montale (Gènova, 1896 - Milà, 1981): traductor del «Cant espiritual» de Joan Maragall i premi Nobel de literatura el 1977, és autor de llibres imprescindibles com *Ossi di seppia* (1925), *La bufera e altro* (1956) i *Satura* (1971). La seva obra poètica completa està recollida al volum *Tutte le poesie* (Milano, Mondadori, 1984).

Alessandro Parronchi (Florència, 1914): *Un'attesa* (1949), *Coraggio di vivere* (1956) i l'assaig en tres volums *Opere giovanili di Michelangelo* (1968-81).

Cesare Pavese (Santo Stefano Belbo [Cuneo], 1908-Torí, 1950): notable novel·lista i també

poeta, són títols imprescindibles el seu diari *Il mestiere di vivere* (1962), els llibres de poemes *Lavorare stanca* (1936) i *Verrà la morte e avrà i tuoi occhi* (1951), i novel·les com *Il compagno* (1947), *La bella estate* (1940) o *La luna e i falò* (1950).

Salvatore Quasimodo (Modica [Ragusa], 1901 - Nàpols, 1968): premi Nobel de literatura el 1959, la seva obra poètica completa —recollida al volum *Poesie e discorsi sulla poesia* (Milano, Mondadori, 1971)— inclou, a més de nombroses traduccions —*Lirici greci* (1940), *Il fiore delle Georgiche* (1942), *Catulli Veronensis Carmina* (1945), *Dall'Odissea* (1945)—, títols com *Oboe sommerso* (1932), *Ed è subito sera* (1942), *La vita non è sogno* (1954), *La terra impareggiabile* (1958) i *Dare e avere* (1966).

Umberto Saba, pseudònim d'Umberto Poli (Trieste, 1883 - Gorizia, 1957): poeta i amant dels llibres antics —tingué una llibreria a la seva ciutat natal—, destaca per reculls com *Parole* (1934), *Ultime cose* (1944), *Mediterranee* (1946) i la novel·la autobiogràfica *Ernesto*, publicada pòstumament. La seva obra poètica completa està recollida al volum *Tutte le poesie* (Milano, Mondadori, 1996 -3a ed.).

Camillo Sbarbaro (Santa Margherita Ligure [Gènova], 1888 - Spotorno, 1967): traductor d'algunes obres d'Eurípides i autor dels reculls de poemes i proses líriques *Resine* (1911), *Rimanenze* (1955) i *Trucioli* (1914-18).

Maria Luisa Spaziani (Torí, 1924): *Primavera a Parigi* (1954), *Utilità della memoria* (1966), *Geometria del disordine* (1981), *Torri di Vedetta* (1992). També és l'autora d'una tesi doctoral sobre Proust.

Giuseppe Ungaretti (Alessandria d'Egitto, 1888 - Milà, 1970): poeta i traductor, destaca pels reculls *L'allegria* (1931), *Sentimento del tempo* (1936), *Il dolore* (1947) i *Il taccuino del vecchio* (1960). La seva obra poètica completa està recollida al volum *Vita d'un uomo. Tutte le poesie* (Milano, Mondadori, 1996 -15a ed.).

Giorgio Vigolo (Roma, 1894 - Roma, 1983): traductor de Hoffman i Hölderlin, poeta i narrador. *Conclave dei sogni* (1935), *La fame degli occhi* (1982), *Le notti romane* (1960).

(p.32). L'altre poema evocat per exemplificar aquest paral·lelisme —«Dialogo», de *La vita non è sogno*— ja havia aparegut al capítol dedicat a Salvador Espriu on, parlant de «Les cançons d'Ariadna» i la desidealització del mite, recorda «la dramàtica violència amb què Quasimodo reuiu Orfeu» (*El mirall*, p.60). Poc més enllà, parlant de la mort i més endavant de Prometeu (p.62 i 69), recorda el Quasimodo apassionat del lector d'Èsquil, tenint al cap els seus poemes «A un poeta nemico», de *Il falso e vero verde*, i «Eleusi», de *La terra impareggiabile* (9). El capítol s'acaba amb una cita del poeta italià sobre Ulisses —«L'amore di Galatea»— que l'autora considera aplicable al poeta de Sinera (p.70).

Aquest mateix Quasimodo apareix al volum de divulgació mitològica *Relats de mitologia. Els herois* encapçalant, amb el fragment inicial del seu poema «Micene», el capítol dedicat a Electra i Orestes (p.97). El text apareix en la versió catalana de J. M. Bordas, la mateixa que l'autora utilitzava, tot esmentant el nom del seu autor, a *Paisatge amb poetes* (p.33-35). L'inici del poema «Antígona», recollit a *Carmina cum fragmentis* (*Columnes*, p.50), presenta, d'altra banda, lleus semblances amb l'inici del poema italià. Resulta igualment significatiu que ambdós autors, el grec de Sicília i l'empordanesa d'adopció, tinguin sengles poemes titulats «Oboe sommerso» (10). A més d'un to de continguda i tendra tristesa, els són comuns la presència de l'aigua i d'un cel on oscil·len ales i «l'hoste del meu hivern de silencis» company del «dono / in questa mia ora / di sospirati abbandoni». I no deu ser del tot fortuït que Quasimodo tituli un poema d'*Il vero e falso verde* «Auschwitz», i que M. Àngels Anglada escrigui una novel·la titulada *El violí d'Auschwitz*. Sobretot si recordem els mots de l'autora en una de les seves darreres entrevistes (11): «És un tema que sempre m'havia preocupat. Ja el primer poema italià que vaig traduir, als anys setanta, va ser "L'Auschwitz", de Salvatore Quasimodo, i gairebé el darrer que he traduït és "Sera ad Auschwitz", d'Ignazio Delogu». La traducció d'aquest darrer poema aparegué a «Dos poemes i una traducció sobre la barbàrie» dels Fulls de la Revista de la *Revista de Girona* (12). Així doncs, gairebé podríem dir que el seu contacte amb els poetes italians va començar i acabar de la mateixa manera: enfrontant-se poèticament a un tema que sempre li havia estat car: l'art que pot permeatre la superació de la barbàrie.



Notes:

- (1) Actualment hi ha dues edicions de l'obra, ambdues a Edicions Destino: la primera, de 1988, a la col·lecció El Dofí —la que utilitzaré en les citacions—; l'altra, de 1999, a la col·lecció El Trident. Quant a les antologies de poesia italiana contemporània usades, és la mateixa autora qui les revela a la nota que va posar al darrere del quadre cronològic que tanca el *Paisatge*. Les edicions utilitzades en les citacions d'altres obres de l'autora són les següents: *Columnes d'hores*, Barcelona, Columna, 1990; *Artemísia*, Barcelona, Ed.62, 1999; *La daurada pàmèlia i altres contes*, Barcelona, Ed. 62, 1999; *Nit de 1911*, Barcelona, Empúries, 1999; *Paradís amb poetes*, Barcelona, Ed. Destino, 1993; *Les closes*, Barcelona, Ed. Destino, 1979; *Les germanes de Safo*, Barcelona, La Magrana, 1997; *Viola d'amore*, Barcelona, Ed. Destino, 1983; *El mirall de Narcís. El mite grec en els poetes catalans*, Sabadell, Ed. AUSA, 1988; *No em dic Laura*, Barcelona, Ed. Destino, 1981; *Relats de mitologia. Els herois*, Barcelona, Ed. Destino, 1996.
- (2) Al llibre de fotografia amb textos de Maria Àngels Anglada Joan M. Pau, *l'altra mirada*, Col·legi Oficial d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Girona, 1992.
- (3) El podeu llegir a M. Àngels Anglada i d'Abadal, *sessió en memòria*, Institut d'Estudis Catalans, 1999, p.31.
- (4) M. Àngels Anglada, IEC, 1999, p. 13-17.
- (5) Milano, Mondadori, 1989, p. 10. La citació de Dante pertany a la *Commedia, Inferno*, V, 72.
- (6) He pogut llegir aquest opuscle en l'edició preparada gràcies al suport del Patronat Català Pro-Europa. L'original fou imprès a Olot el novembre de 1998. La cita de Fortini es troba a la pàgina 19.
- (7) *Feria d'agosto* (1946). Père de Cesare Pavese, 5, Torino, Einaudi, 1973, p.139.
- (8) Umberto Saba, *Paraules i últimes coses*, Barcelona, Ed. Empúries, 1985.
- (9) Poemes, d'altra banda, recordats i citats fragmentàriament a *Paisatge amb poetes*, p.42.
- (10) Aquests poemes són, respectivament, el segon de *Carmina cum fragmentis* (*Columnes*, p.48) i el primer del llibre *Oboe sommerso*.
- (11) Titulada «Maria Àngels Anglada. La passió per la memòria», a càrrec de Francesc Foguet i Boreu i publicada a la revista *El Pou de Lletres*, M-13/N-14 (primavera-estiu de 1999), p. 77-83.
- (12) Núm.189 (juliol-agost de 1998), p.99-101.